

Irina Orel

Implementation of stylistic devices as a result of transformations of phraseological units with folklore component in the German publicistic texts

The article deals with the realization of stylistic devices through transformed phraseological units with folklore component on the material of the German publicistic texts.

Key words: stylistic methods, transformation phraseological units, phraseological units with folklore component, publicistic texts.

Тетяна Мельник

**ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ У СЛОВНИКОВИХ РЕЄСТРАХ
20 – 30 рр. XX СТОЛІТТЯ**

У статті проаналізовано добір ілюстративного матеріалу до лексикографічних праць 20 – 30 рр. XX століття. Схарактеризовано роль ілюстрацій у словникових статтях.

Ключові слова: реєстр словника, ілюстративний матеріал, кодифікація.

Питання складу реєстру будь-якого словника української мови та формування ілюстративного матеріалу до кодифікованих лексичних одиниць завжди були в центрі уваги лінгвістів, оскільки саме словники є одним із чинників піднесення культури мови народу.

В українському мовознавстві проблема добору слів та ілюстрування їх була об'єктом досліджень М. М. Пилинського, П. Й. Горецького, Л. С. Пала-марчука, І. М. Кириченка та ін. Лінгвісти досліджували лексикографію другої половини XX століття, проте досі немає комплексного дослідження кодифікаційних реєстрів у перші десятиліття XX століття. Тому мета нашої роботи – проаналізувати добір ілюстративного матеріалу до словників 20 – 30 років XX століття, періоду усталення та наукової легітимації норм української літературної мови.

Аналіз реєстрів лексикографічних праць 20 – 30 рр. XX ст. засвідчує, що у цей час робота упорядників ускладнювалась через відсутність чітких критеріїв добору реєстрових слів і принципів уведення ілюстративного матеріалу з різних джерел. Проте, за словами Л. С. Паламарчука, коли сама практика української літературної мови ще не була досить усталеною, коли діалектна та літературна спадщина українського Заходу тільки почала поєднуватися з полтавсько-київською основою літературної мови у словниковому складі, – «знайти правильний підхід до вибору тих або інших слів для нормативного словника і в кожному окремому випадку опізнати те, що при цьому виборі слів виявить пізніше справжню життєздатність, було справою дуже нелегкою...» [3, с. 71].

Вивчення джерельного матеріалу дає підстави стверджувати, що в основі кодифікації 20 – 30 рр. XX ст. лежить критерій обов'язкової документації українських слів. Це виявляється в ілюструванні українського лексичного матеріалу у лексикографічних працях. На відміну від тлумачних словників, у яких за допомогою ілюстративного матеріалу пояснюється значення слів, у перекладних словниках (поширених у 20 – 30 рр. XX ст.) ілюстративні приклади, на думку С. І. Головащука, «використовуються головним чином для уточнення перекладу заголовних слів і для виявлення всіх засобів (аж до відтінків значень) другої мови при передачі значень слів мови оригіналу» [2, с. 213].

Виходячи з основного призначення перекладних словників досліджуваного періоду – задовольняти потреби суспільства в усіх сферах життя, роль ілюстративного матеріалу упорядники зводять до трьох основних моментів.

1. Ілюстративні приклади добираються таким чином, щоб вони доповнювали чи уточнювали семантичні характеристики головного слова. Наприклад, у «Російсько-українському словнику» 20 – 30 рр. XX ст. (далі РУС – 24 – 33) до слова *канцелярський* наводиться ряд словосполучень, за допомогою якого реалізується зміна семантичних відтінків: *канцелярський службовець, канцелярський стиль, канцелярське (писарське) приладдя, канцелярський* (РУС–24–33, II, с. 241).

2. Ілюстративний матеріал використовується з тією метою, щоб передати відтінки значень синонімічних слів. Наприклад, слово *компактний* у РУС–24–33 має такі українські відповідники: «компактний, стислий, щільний збитий» (РУС–24–33, II, с. 304). Відтінки значень синонімів відображені у словосполученнях *компактное издание* – компактне, стисле видання; *компактная масса* – збита маса; *компактными рядами* – щільними лавами.

3. Ілюстрування застосовується для уточнення семантичних відтінків фразеологічних одиниць чи головного слова. Так, у словнику «Фразеологія ділової мови» (далі ФДМ–27) до основних значень лексеми *богатий*, яка перекладається українською мовою як «багатий; (состоятельный) – заможний; (великолепный) – пишний, розкішний», додано словосполучення *богатая фантазия* – буйна уява (ФДМ–27, с. 15). Використання фразеологічної одиниці розширює синонімічний ряд та межі вживання слова *багатий* в російській та українській мовах. Розширення семантичних характеристик основного слова за допомогою введення нових фразеологічних відтінків спостерігаємо у РУСі–24–33. Наприклад, до слова *ладный* словник подає такі українські відповідники: «(1) добрий, гарний, хороший, ладний; (годный) годящий, при[з]датний, спосібний до чого; (удобный) вигідний» (РУС–24–33, II, с. 395), проте у словосполученні *кафтан не ладен* з'являється додатковий елемент у значенні – *каптан не в міру (не до міри)*.

У практиці української перекладної лексикографії 20–30 рр. ХХ ст. поряд з традиційним ілюстративним матеріалом використовується ілюстрування іншого роду – цитати з творів провідних українських письменників. Наприклад, РУС–24–33 до слова *молва* подає українські відповідники *гамір, гутірка, гомін; поголос, поголоска, чутка, почутка, (диал.) поустка, розголос, слава, пославка, помовка, балачка, гутірка, говірка*. Для розмежування значень слів чи їхніх відтінків редактори словника вводять лексеми у письменницький контекст, пор.: *Пішла чутка, ніби народився «анцихрист»* (О. Пчілка); *Про чорта тільки пославка, а ніхто того чорта не бачив* (М. Вовчок); *Не бійсь слави, не бійсь поговору* (І. Метлинський) тощо. Ілюстрації такого роду відіграють у кодифікаційних працях важливу роль, про що зауважувалося багатьма мовознавцями. М. М. Пилинський називає такі основні завдання ілюстративної частини у двомовному словнику: 1) ілюстрації, що використовуються у словниковій статті, мають показувати належність слова до літературної мови, документувати його наявність у мові; 2) за допомогою ілюстрацій потрібно конкретизувати значення та відтінки значень; 3) ілюстративний матеріал повинен додатково розкривати приховані відтінки значень, доповнювати семантичну розробку слова; 4) ілюстрації мають відображати сферу вживання слова, його належність до певної лексичної групи (за допомогою ремаркування); 5) за допомогою ілюстрацій потрібно розкривати емоційну насиченість мовної одиниці, стилістичну забарвленість тощо; 6) ілюстрації-словосполучення повинні відображати найхарактерніші випадки лексичного оточення; 7) за допомогою ілюстративного матеріалу слід показувати граматичні риси та характер зв'язків слова з іншими одиницями в реченні; 8) за відсутності короткого тлумачення, ілюстрація повинна давати певне уявлення про означуваний предмет; 9) словниковий матеріал має бути не стільки науковою літературою зі значною кількістю запозичених слів, скільки книгою, яка б відображала багатство та красу української мови за допомогою ілюстрування власне українських джерел поширення мови [4, с. 101–103].

У лексикографічних виданнях 20 – 30 рр. ХХ ст. для уточнення семантичних характеристик окремих слів упорядники використовують цитатний матеріал із творів Т. Шевченка, П. Куліша, Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Б. Грінченка І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського та ін. Крім того, залучено ілюстрації із записів С. Єфремова та А. Кримського.

Особливе місце в ілюструванні лексичних матеріалів, дібраних до кодифікаційних реєстрів, займають синоніми. За відсутності тлумачних словників у аналізований період вони слугували своєрідними еквівалентами, за допомогою яких пояснювалося значення слів. На думку дослідників, синоніми найбільш повно відображають багатство і гнучкість виражальних засобів літературної мови. Наприклад, А. А. Брагіна зазначає, що незамкнуті ряди синонімів дають можливість оцінити реальні й потенційні можливості мови, а також якнайточніше підібрати мовні засоби для називання нових предметів, явищ та понять [1, с. 4].

Виходячи із нагальної потреби подати широкий перелік української лексики, упорядники словників 20–30 рр. ХХ ст. до російських лексем наводили низку українських синонімів, за допомогою яких пояснювали значення слів. Порядок розміщення їх визначався таким чином, щоб після кожного російського слова подати український відповідник, який найбільше вживався в літературній мові і повно розкривав зміст російської лексичної одиниці. Так, до російського слова *адвокат* подавалися українські відповідники *адвокат, заступник, судовий, речник* (РУС–24–33, I, с. 1). Узагальнивши цей ряд, констатуємо, що слово *адвокат* тлумачиться як «особа, яка захищає чийсь права у суді». Пояснити змістове наповнення слова з урахуванням кількох синонімічних характеристик можемо на прикладі лексеми *аргумент*, яка в українській мові представлена синонімами *аргумент, резон, довід, доказ* (ФДМ–27, с. 8). Семантичні відтінки доказовості дозволяють тлумачити слово *аргумент* як «підставу, яка наводиться для підтвердження, доведення якогось факту».

Поширеними у кодифікаційних реєстрах 20–30 рр. XX ст. є синонімічні ряди, представлені великою кількістю слів. Досліджувані матеріали дають підстави виокремити основні типи змін у синонімічних рядах слів:

1. Тенденцію до звуження синонімічного ряду нормативних одиниць у сучасній літературній мові зі збереженням початкового слова.

Так, до російського слова «плеть» у РУСі–24–33 подано 20 українських синонімів: *батіг, пуга, канчук, малахай(ка), карбач, бич, нагай(ка), (г)араній, гаранник, гарапа, батуга, бататура, батурмен, каптура, карбун, файда, фандоля, сергій, двоховістка, трійчатка* (РУС–24–33, III, с. 236). Сучасний «Словник синонімів української мови» (ССУМ) із перелічених слів фіксує лише 4 синонімічні одиниці, які стали літературною нормою: *батіг, бич, гаранник, бататура*, а також дві з обмежувальними позначками: *малахай розм., карбач діал.*, до яких додає два нові синоніми *пуга, байбара діал.* (ССУМ, I, с. 26).

2. Тенденцію до звуження синонімічного ряду нормативних одиниць у сучасній літературній мові зі зміною початкового слова.

У процесі зіставлення синонімів у кодифікаційних реєстрах простежено випадки, коли початкове слово змінює свою позицію у синонімічному ряді. Наприклад, у словниковій статті *дятел* РУС–24–33 подає 9 лексем: *ятіль (ятіл), (діал.) дятель (дятел), клюй-дерево, деревоклюй, вербоклюк, довбач, довбаль, жовна, жолонка* (РУС–24–33, I, с. 265). СУММ наводить 4 лексеми із РУСу–24–33: *жовна, ятіл, клюйдерево діал., довбач діал.*, а також додає 3 нові варіанти. Крім того, що скорочується кількість слів, відбувається перебудова всередині синонімічного ряду: першу позицію у ССУМі займає слово діалектного походження *дятел*, що раніше фіксувалося із позначкою *діал.*: *дятел, жовна, ятел [ятіл, ятель], клювак діал., клюйдерево діал., довбач діал., довбало діал.* (ССУМ, I, с. 481).

3. Тенденцію до розширення синонімічного ряду нормативних одиниць у сучасній літературній мові зі збереженням початкового слова.

Збільшення кількості синонімічних варіантів в українській мові відображає російське слово *метель*. РУС–24–33 пропонує 16 лексем-відповідників до цього російського слова: *завірюха, метелиця, завія, сніговійниця, сніговиця, сніжниця, хуртовина, хвища, х(ф)уга, віхола, кушпела, хуртела, хурделиця, хурта, хвирса, (о)хиза* (РУС–24–33, II, с. 524). У СУММі із цієї низки слів збережено 12 лексем: *завірюха, хуртовина, метелиця, віхола, хуга, завія, сніжниця, хвища розм., хурделя розм., сніговиця розм., сніговійниця рідко, кушпела діал.* (ССУМ, I, 512). Також додано ще 21 лексему: *заметіль, сніговій, хуговій, юга, хугавиця розм., хурдига розм., хуртеча розм., віхало діал., завійниця діал., заметільниця діал., замета діал., заметь діал., кура діал., метіль діал., хвижа діал., хиза діал., шаруга діал., крутія діал., снігокрутниця рідко, буран підсил., пурга підсил. рідко*. Порівнявши кодифікаційні реєстри, можемо стверджувати, що на розширення синонімічних рядів великою мірою впливає залучення діалектної лексики та розмовного мовлення.

4. Тенденцію до розширення синонімічного ряду нормативних одиниць у сучасній літературній мові зі зміною початкового слова.

При розширеному перекомпонуванні синонімічних рядів спостерігаємо втрату або зміну позиції початкового слова. Наприклад, «Практичний російсько-український словник» Г. Сабалдіря (ПРУС–С–26) фіксує 3 синоніми до слова *дубленка*: «*дубленик, ка; дублянка, ки, кожушина, ни*» (ПРУС–С–26, с. 104). СУММ подає 8 лексичних одиниць: «*Кожух* (довгий, перев. не покритий тканиною верхній одяг з великим коміром, пошитий звичайно з овечої шкіри хутром наспід), *дублянка, линтвар діал.; кожушанка, байбарак* (покритий сукном); *кожушок, кожушина, кожанок діал.* (короткий, не покритий тканиною)» (ССУМ, I, с. 686).

Частина синонімічних рядів слів, зафіксованих у лексикографічних працях 20 – 30 рр. XX ст., переходять до ССУМу у такій самій кількості. Наприклад, РУС–24–33 подає 5 синонімів до слова *ауст*: «*чорногуз, лелека, бузько, бусол, боцю(я)н*» (РУС–24–33, I, с. 2), ССУМ репрезентує ті ж синоніми і додає ще 5 одиниць у такій послідовності: «*Лелека, чорногуз, бусел [бусол], бузько діал., гайстер діал., бушель діал., жабоїд діал., боцюн діал., боцян діал., дзьобун діал.*» (ССУМ, I, с. 759).

Значна кількість синонімічних мовних засобів у кодифікаційних реєстрах 20 – 30 рр. XX ст. визначалася потребою розширити межі охоплення дійсності, подати повний перелік лексичних одиниць із письменницьких творів, записів народної мови тощо. Синоніми використовувалися не лише для розширення словникового складу, але й для уточнення змісту вже наявних лексичних одиниць.

Таким чином, у перекладних словниках 20 – 30 рр. XX ст. за допомогою ілюстративного матеріалу уточнювався переклад слів, частково розкривалися значення чи відтінки значень основних лексичних одиниць. Добір ілюстративних прикладів здійснювався за певними принципами,

виробленими для перекладних кодифікаційних праць: конкретизуючим, доповнювальним, семантично-уточнювальним. Такий досвід упорядників став основою для наукового опрацювання лексичного матеріалу та формування подальших словникових реєстрів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брагина А. А. Синонимия в литературном языке / А. А. Брагина. – М. : Наука, 1986. – 128 с.
2. Головащук С. І. Перекладні словники і принципи їх укладання (на лексичному матеріалі російської та української мов) / С. І. Головащук. – К. : Наукова думка, 1976. – 248 с.
3. Паламарчук Л. С. Українська радянська лексикографія: питання історії, теорії і практики / Л. С. Паламарчук. – К. : Наукова думка, 1978. – 203 с.
4. Пилинський М. М. Деякі уваги до ілюстративної частини «Українсько-російського словника» АН УРСР / М. М. Пилинський // Питання граматики і лексикології української мови. – К. : Наукова думка, 1963. – С. 101–109.

Tetyana Melnyk

Illustrative material in dictionary registers of the 20s – 30s of the XX century

The article analyzes the selection of illustrative material in the dictionaries of the 20s-30s of the XX century. The role of dictionary illustrations is characterized.

Key words: dictionary registers, illustrative material, codification.

Ірина Стецюк

МОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ РАДІОЖУРНАЛІСТІВ ЯК СЕГМЕНТ КОМУНІКАЦІЇ У ПРЯМОМУ ЕФІРІ

У статті проаналізовано рівень нормативності мовної діяльності журналістів. Представлено типи відхилень від мовного еталону в радіоефірі, описано види комунікації у прямому ефірі.

Ключові слова: мова засобів масової інформації, літературна норма, правильність, нормативність мови прямого ефіру.

Український мовознавець О. Сербенська зауважує, що «засоби масової інформації – одна з наймолодших сфер нашої культури, де утверджує себе українська мова, ... нагромаджується досвід і форми його передачі, складаються певні традиції, виробляється політика виховання кадрів, їх добору. Усе це проходить у наполегливих пошуках. І в цьому напрямі, наприклад, багато зробило наше національне радіо» [1, с. 135]. Справді, радіо посідає вагоме місце в інформаційному просторі. Мова в радіоефірі – це соціолінгвальний феномен, який відображає мову суспільства загалом і мову кожного учасника радіокомунікації зокрема.

Особливості мови засобів масової інформації (ЗМІ), а саме мовну культуру журналістів, досліджували С. Єрмоленко, О. Сербенська, М. Яцимирська та інші науковці. Проте досі немає наукових праць, які присвячені мові прямого ефіру. Тому така проблема видається актуальною. Мета нашої роботи – простудіювати типи відхилень у мовній діяльності радіожурналістів. Об'єктом дослідження послужила мова українських FM-станцій (зокрема «УХ радіо», радіо «Тернопіль», радіо «Тон», «Наше радіо», «Люкс FM», «Тернопільське державне радіо», «Національне радіо»). Предметом – рівень мовної культури журналістів, додзвонювачів та гостей радіостудії у прямому ефірі.

За нашими спостереженням, у радіоефірі найбільше представлена мовна діяльність ведучих. Мова в прямому радіоефірі репрезентована різними видами комунікації. Це віртуальне спілкування зі слухачами (одностороння комунікація, коли ведучий розмовляє у прямому ефірі зі слухачами чи озвучує певний матеріал, який є уже готовий, наприклад, новини), спілкування через sms-повідомлення, спілкування із додзвонювачами, спілкування між ведучими та спілкування із гостями студії.

Безумовно, у прямому ефірі значно важче працювати, порівняно з непрямым, оскільки мова журналіста у такій ситуації великою мірою є спонтанною, емоційною, фрази є непідготовленими, а